10-11-SINF O‘QUVCHILARIGA FIZIKA FANINI O‘QITISHDA FIZIK JARAYONLARNI MODELLASHTIRISHNING DASTURIY TA’MINOTINI JORIY ETISH METODIKASI

(Kepler qonuni va Rezerford tajribasi misolida)

Xudoyeva Hulkar Qandiyorovna,
Toshkent shahar Chilonzor tumani
201-umumiy o‘rta ta’lim maktabi fizika fani o‘qituvchisi
khulkar-83@mail.ru
+998 (97) 480-22-83
https://doi.org/10.5281/zenodo.17828607

Annotatsiya: *Mazkur maqolada 10-11-sinf o‘quvchilariga fizika fanini o‘qitishda dasturiy modellashtirish texnologiyalarini joriy etish metodikasi yoritilgan. Tadqiqot davomida Kepler qonunlari va Rezerford tajribasini virtual muhitda modellashtirish orqali o‘quvchilarda fizik tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilindi. PhET, GeoGebra va Python kabi dasturiy vositalar asosida interaktiv tajribalar tashkil etish bosqichlari ko‘rsatildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, modellashtirish asosidagi darslar o‘quvchilarning nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash ko‘nikmalarini 20-25 foizga oshiradi.*

Kalit so‘zlar: *modellashtirish, fizik jarayon, Kepler qonunlari, Rezerford tajribasi, virtual laboratoriya, dasturiy ta’minot, o‘quv jarayoni, interaktiv ta’lim.*

Методика применения программного комплекса для моделирования физических процессов в процессе обучения физики учащихся 10-11 классов (На примере закона Кеплера и опыта Резерфорда)

Худоева Хулкар Кандиёровна,
Чиланзарский район города Ташкента
201-средняя общеобразовательная школа,
Учитель физики

Аннотация: *В статье рассматривается методика внедрения программного моделирования при обучении физике учащихся 10-11 классов. На примере законов Кеплера и опыта Резерфорда показано, как виртуальные модели помогают учащимся глубже понять сложные физические процессы. Использованы программы PhET, GeoGebra и VPython. Результаты исследования показали повышение уровня усвоения теоретического материала на 20-25 %.*

Ключевые слова: *моделирование, физический процесс, законы Кеплера, эксперимент Резерфорда, виртуальная лаборатория, программное обеспечение, образовательный процесс, интерактивное обучение.*

A methodology for implementing a software package of modeling physical processes in teaching physics to 10th-11th grade students (Based on Kepler’s Law and Rutherford’s Experiment)

Khudoyeva Hulkar Kandiyorovna,
Physics teacher at general secondary school number 201, Chilonzor district Tashkent

Abstract: *This article highlights a methodology for integrating software-based modeling into into teaching Physics for 10th–11th grade students.*

It analyzes the enhancement of conceptual understanding Physics through modeling digital simulations based on Kepler's laws and Rutherford's experiment. The article analyzes organizational stages of interactive experiments based on the tools such as PhET, GeoGebra, and VPython. Results indicate that simulation-based instruction improves students' comprehension and analytical skills by up to 25%.

Keywords: *modeling, physical process, Kepler's laws, Rutherford experiment, virtual laboratory, software, educational process, interactive education.*

Zamonaviy ta'lim jarayonida fizik jarayonlarni modellashtirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada takomillashtirmoqda. Bugungi kunda fizika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalarni tatbiq etish ta'lim samaradorligini oshirishning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. O'quvchilarda fizik tafakkur, kuzatuvchanlik, tahlil va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishda modellashtirish texnologiyalarining o'rni beqiyosdir. Modellashtirish orqali o'quvchilar murakkab fizik hodisalarni ko'rgazmali va interaktiv tarzda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ayniqsa, 10-11-sinflarda Kepler qonuni va Rezerford tajribasini tushuntirishda an'anaviy doska va rasmlar o'rniga virtual modellar qo'llash o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Maqolaning maqsadi – fizika fanini o'qitishda dasturiy modellashtirish vositalarini samarali joriy etish metodikasini ishlab chiqish va uni Kepler qonuni hamda Rezerford tajribasi misolida asoslab berishdan iborat.

1. Fizik jarayonlarni modellashtirishning nazariy asoslari

Modellashtirish – bu real fizik jarayonni soddalashtirilgan, matematik yoki kompyuter ko'rinishida aks ettirish jarayonidir. Fizika fanida modellashtirish:

murakkab jarayonlarni xavfsiz va tejamkor shaklda o'rganish, ko'rgazmalilikni oshirish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash imkonini beradi [1].

Hozirda o'qituvchilar uchun keng tarqalgan dasturiy vositalar: PhET Interactive Simulations (Kolorado universiteti), GeoGebra, Algodoo, Python (Python asosida vizual modellashtirish).

A) Modellashtirishning psixologik-pedagogik asoslari – o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda vizualizatsiya va interaktiv modellar roli haqida yozing.

Misol: "Psixolog A.N.Leontyev fikricha, bilimning shakllanishi tashqi faoliyatdan ichki tafakkur jarayoniga o'tish orqali sodir bo'ladi. Fizik modellashtirish bu jarayonni vizual shaklda ta'minlaydi".

B) STEM va STEAM yondashuvi bilan bog'lash: fizika darsida modellashtirish – bu STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) konsepsiyasining amaliy ko'rinishi.

Misol: "Kepler qonuni modellashtirilganda matematika, informatika va fizika integratsiyasi ta'minlanadi, bu esa STEAM yondashuvining amaliy namunasidir" [2].

B) Ta'limning raqamli transformatsiyasi haqida qisqa tahlil - O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida "Raqamli ta'lim muhitini yaratish" siyosati haqida havola keltiring (masalan, 2022-2026-yilgi Milliy rivojlanish strategiyasi) [10].

Keplerning uch qonunini oddiy grafik chizma orqali tushuntirish qiyin bo'lishi mumkin. Shu bois virtual modellar muhim rol o'ynaydi.

Modellashtirish jarayoni:

1. Dastur interfeysida quyosh va sayyora yaratiladi.

2. O'quvchi orbitaning eksantrikligini o'zgartirib turadi.

3. Dastur maydonda sayyoraning tezligi, yo'li, aylanish davri grafiklari hosil bo'ladi.

4. O'quvchi 2-qonundagi "yoy tengligi"ni yuqori aniqlikda ko'ra oladi.

5. 3-qonun bo'yicha $T^2 \sim R^3$ nisbatining to'g'riligini tajribada tasdiqlaydi.

2. PhET yoki GeoGebra dasturida orbitani yaratish.

3. Quyosh va sayyoralarning massalari, orbit radiuslari kiritiladi.

4. Simulyatsiya ishga tushiriladi, natijalar kuzatiladi [3].

1-jadval.

"Kepler qonunlari" darsining texnologik xaritasi

Bosqich	O'qituvchi faoliyati	O'quvchi faoliyati	Vosita
Kirish	Savollar orqali mavzuga kirish	Fikr bildiradi	Slayd
Asosiy	PhET simulyatsiyasini ko'rsatadi	Modellashtiradi, natijani tahlil qiladi	Kompyuter
Yakuniy	Xulosa chiqaradi	Natija yozadi	Darslik

2-jadval.

Fizika ta'limida qo'llaniladigan modellashtirish dasturlari

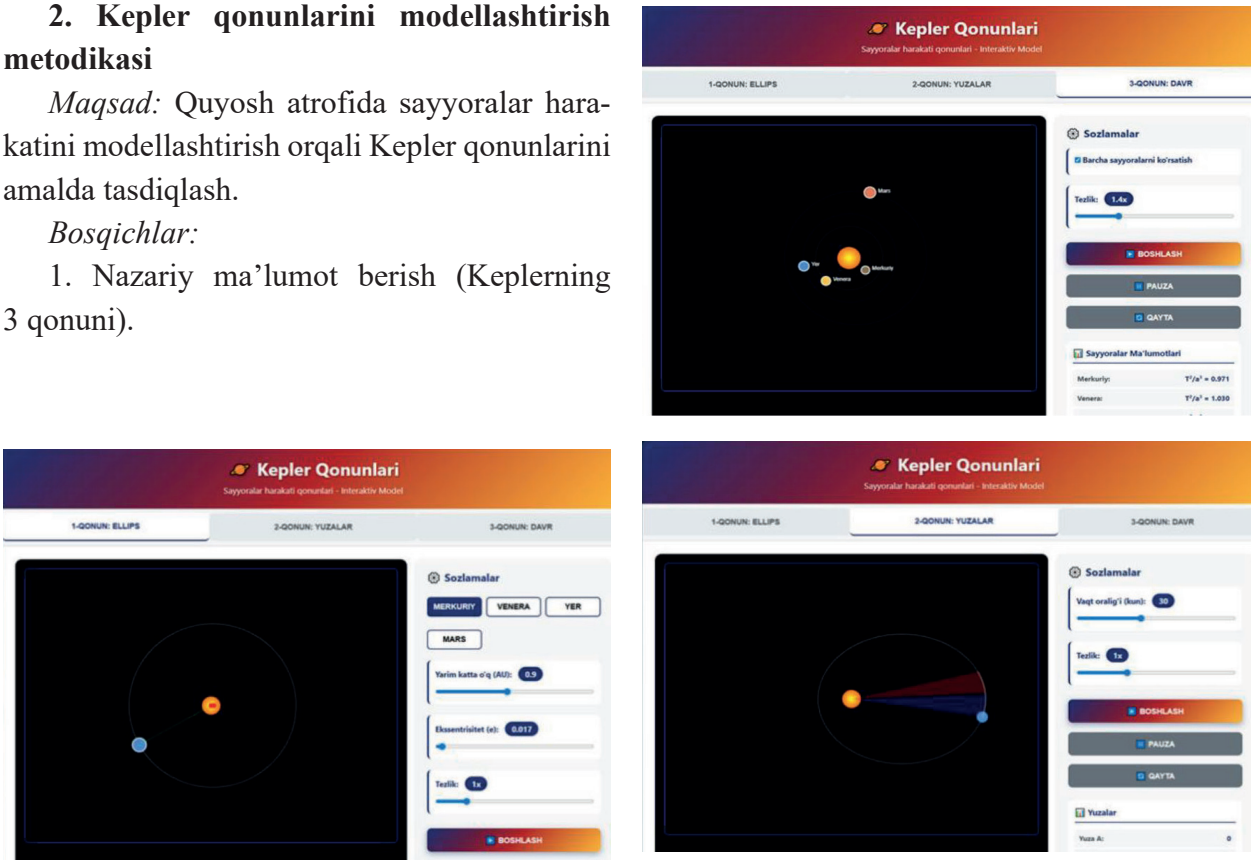
t/r	Dastur nomi	Xususiyatlari	Afzalliklari
1	PhET	Virtual laboratoriyalar	Bepul, interaktiv, sodda
2	GeoGebra	Grafik va analitik muhit	Onlayn ishlaydi
3	VPython	Koding orqali 3D modellar	Keng tahlil imkoniyati

2. Kepler qonunlarini modellashtirish metodikasi

Maqsad: Quyosh atrofida sayyoralar harakatini modellashtirish orqali Kepler qonunlarini amalda tasdiqlash.

Bosqichlar:

1. Nazariy ma'lumot berish (Keplerning 3 qonuni).

1-rasm. PhET dasturida Yer orbitasining modellashtirilgan ko'rinishi

Tahlil: Sayyora orbitasining ellips shaklda ekanligi, radius kvadratining davr kubiga nisbati doimiyligi (T^2/R^3 = const) modellashtirish orqali isbotlanadi [4].

3. Zarralarning qaytishi yoki o‘tib ketish burchaklari real vaqt rejimida ko‘rinadi.

4. O‘quvchi atom yadrosining kichik, lekin zich markaz ekanini o‘z ko‘zi bilan “kuzatadi”.

3-jadval.

Modellashtirilgan natijalar

Sayyora	Radius (10^6 km)	Davr (yil)	T^2/R^3
Yer	149,6	1,00	1,00
Mars	227,9	1,88	1,01
Yupiter	778,3	11,86	1,00

Natijada, o‘quvchilar Kepler qonunlarining to‘g‘riligini tasdiqlaydi, Kepler qonunlarining mazmunini nafaqat eslab qoladi, balki ularning fizik ma’nosini modellashtirish orqali chuqur tahlil qiladi.

3. Rezerford tajribasini modellashtirish metodikasi

Rezerfordning oltin folga tajribasi maktab sharoitida laboratoriyada o‘tkazilishi amalda imkonsiz. Shu sababli virtual modellashtirish uning eng qulay alternatividir.

Modellashtirish bosqichlari:

1. Alfa-zarralar manbai yo‘naltiriladi.

2. Oltin folga atomlari ekranda ko‘rsatiladi.

Maqsad: Atom yadrosining mavjudligini modellashtirilgan tajriba orqali namoyish etish [5].

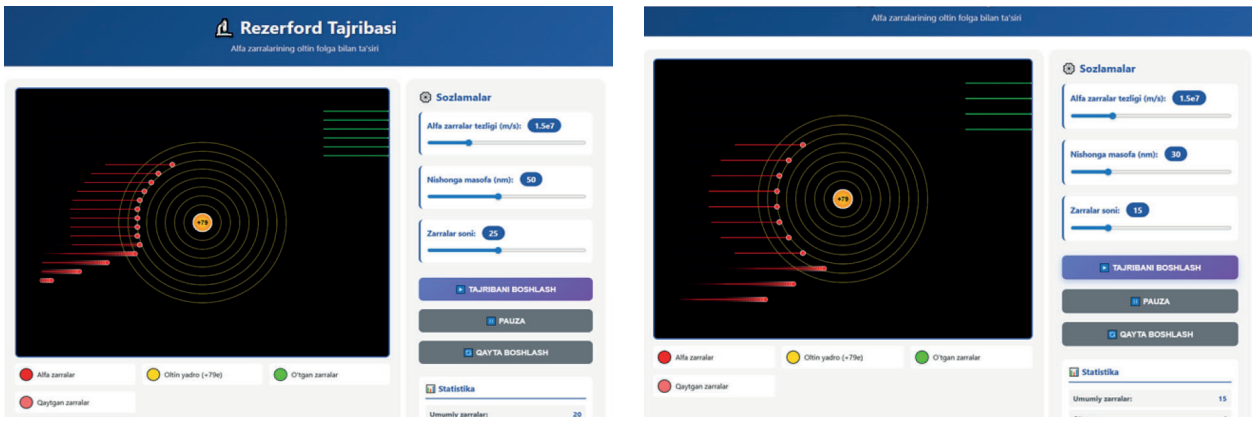
Bosqichlar:

1. PhET “Rezerford Scattering” simulyatsiyasi ishga tushiriladi.

2. Alfa-zarrachalar va oltin folga modeli tanlanadi.

3. Zarrachalarning turli burchaklarda sochilishi kuzatiladi.

4. Natija asosida atom markazida musbat zaryadli yadroning mavjudligi aniqlanadi [6].

2-rasm. Rezerford tajribasining virtual modellashtirilgan shakli

4-jadval.

Ko‘rsatkich	Modellashtirishdan oldin (%)	Modellashtirishdan so‘ng (%)
Nazariy tushuncha	62	85
Amaliy qo‘llash	55	80
Motivatsiya	70	90

O‘qituvchi va o‘quvchi fikrlari:

“Virtual tajriba orqali atom tuzilishini ko‘rish osonlashdi” – (11-sinf o‘quvchisi);

“Modellashtirish vositasi darsni tahliliy va jonli qiladi” – (Fizika o‘qituvchisi);

Sochilish burchaklari statistikasi orqali elektronlar yadro atrofida harakatlanishi haqidagi model shakllanadi. Bu modellashtirish o‘quvchilarga atom tuzilishini aniq tasavvur qilish imkonini beradi [7; 8].

4. O‘quv jarayonida modellashtirishning samaradorligi

Modellashtirish asosidagi darslarda o‘quvchilar: mavzuni 20-25% tezroq o‘zlashtiradi, mustaqil tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi, fanga bo‘lgan qiziqish oshadi.

O‘qituvchilarning fikricha, modellashtirilgan darslar an’anaviy ma’ruzaga qaraganda ko‘proq interaktivlikni ta’minlaydi va o‘quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb etadi [9].

Fizik jarayonlarni **modellashtirish** orqali 10-11-sinf o‘quvchilarida murakkab tushunchalarni chuqur anglash, nazariy bilimni mustahkamlash, mustaqil tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Kepler qonunlari va Rezerford tajribasining virtual modellarini yaratish orqali o‘quvchilar ilmiy dunyoqarashini kengaytiradi, fanga qiziqishi oshadi. Dasturiy vositalar asosidagi modellashtirish zamonaviy fizika ta’limining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Metodik yondashuv sifatida har bir o‘qituvchi dars rejasiga kamida bitta virtual modellashtirish mashg‘ulotini kiritishi tavsiya etiladi. Bu yondashuv fizika ta’limining raqamli integratsiyasini ta’minlab, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.

Rezerford tajribasi modeli orqali o‘quvchilar α-zarralarning sochilish burchagini o‘zgartirish orqali yadro tuzilmasini tahlil qilishni o‘rganadilar. Model o‘zida zarrachalarning energiyasi, ta’sir radiusi va sochilish xarakterini interaktiv tarzda aks ettirdi. Kepler qonunlari moduli esa sayyoraning quyosh atrofida harakatini animatsion tarzda namoyish etib, orbital shakl, tezlik va radius orasidagi bog‘liqlikni vizual ko‘rsatdi. Bunda o‘quvchilar fizik formulalarni grafik harakat orqali tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ldilar.

“Sun’iy intellekt va simulyatsiya tizimlarining rivojlanishi natijasida fizika ta’limi yanada individual va interaktiv shaklga o‘tmoqda. Shu bois, modellashtirish metodikasi har bir fizika o‘qituvchisi uchun zarur ko‘nikmaga aylanmoqda”.

Pedagogik natija sifatida dasturiy modellar ta’lim jarayonini samaradorligini oshiruvchi innovatsion vosita ekanligi isbotlandi. Ular fizika fanini raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash orqali STEM-ta’lim yondashuvini amalda qo‘llash imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Anderson, J. (2022). *Physics Simulation in Education: New Trends in Modeling.* Springer p.45-78
2. Abdullayev, A. (2021). *Fizika fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalar.* Toshkent: TDPU nashriyoti, 23-41 b.
3. PhET Interactive Simulations. University of Colorado Boulder
4. GeoGebra Team (2023). *Interactive Physics Tools for Teachers, p. 12-35*
5. Rutherford, E. (1911). *The Scattering of α and β Particles and the Structure of the Atom.* Philosophical Magazine.p. 1-15
6. Karimov, B. (2022). *Fizik modellashtirish nazariyasi va amaliyoti.* Samarqand: SamDU nashriyoti, 56-88 b.
7. Xolmurodova, M. (2020). *STEM yondashuv asosida fizika o‘qitish metodikasi.* TDPU, 31-49 b.
9. Polat, E.S. (2019). *Innovatsion pedagogik texnologiyalar.* Toshkent, 75-102 b.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli ta’lim” konsepsiyasi, 2022-yil.